

Sverige och andra världskriget, del 1: Finland, Danmark och Norge invaderas

Redan under andra världskrigets inledande fas tvingades Sverige gå en svår balansgång för att behålla sin neutralitet. Den 30 november 1939 anfölls Finland av Sovjetunionen, och den 9 april 1940 attackerades både Danmark och Norge av den tyska krigsmakten. Kriget befann sig precis utanför Sveriges gränser.

Bild: Pressens bild

Svenska soldater på marsch 1940 på väg mot gränsen till Norge. Den tyska ockupationen av Danmark och Norge 9 april 1940 innebar att hela den svenska krigsplanläggningen fick göras om. Ett försvar måste snabbt byggas upp längs den svensk-norska gränsen.

Molotov och Ribbentrop-pakten

Den 23 augusti 1939 träffades Sovjetunionens och Tysklands utrikesministrar - Vjatjeslav Molotov och Joachim von Ribbentrop - och slöt en icke-angreppspakt mellan länderna. Avtalet har i historieskrivningen blivit känt som Molotov-Ribbentrop-pakten. I ett hemligt tilläggsprotokoll avtalades att Finland, Estland och Lettland "vid territoriella och politiska förändringar skulle tillhöra Sovjetunionen". Litauen skulle tillfalla Tyskland och Polen skulle delas mellan Sovjetunionen och Tyskland.

Andra världskriget börjar

Den 1 september 1939 gick Tyskland till anfall mot Polen. Det andra världskriget hade därmed påbörjats. Två dagar senare, den 3 september, förklarade Storbritannien och Frankrike krig mot Tyskland. Därefter började en period av "*skenkrig*" som i internationell historieskrivning ibland benämns som "*låtsaskriget*" eftersom inga strider ägde rum på västfronten förrän våren 1940...

Sverige förklarar sig neutralt

Vid krigsutbrottet utfärdade den svenska regeringen en neutralitetsförklaring. I Sverige beordrades förstärkt försvarsberedskap. Den s.k. beredskapstiden inleds. Sveriges statsminister Per Albin Hansson hade redan den 27 augusti i ett berömt radiotal låtit meddela på sin trygga skånska dialekt att "*Sveriges beredskap är god*". Efteråt har man förstått att han inte syftade på den militära beredskapen utan istället avsåg livsmedelsförsörjningen. Sveriges militära beredskap var inte god. Efter 1930-talets nedrustning var landets försvar dessutom i stort behov av modernisering och andra förbättringar.

Sovjetunionen ställer krav på Finland

Under hösten 1939 tilltvingade sig Sovjetunionen militärbaser i Baltikum och ställde krav på framflyttning av sin gräns mot Finland vid det Karelska näset samt en militärbas vid Hangö i Finska viken. Finland skulle som kompensation få områden i Karelen. Finland tillbakavisade alla dessa krav från Sovjetunionen. Ett eventuellt krig var nu att vänta. Den finska regeringen skickade därpå en förfrågan till Sverige om militär hjälp i händelse av en konflikt med Sovjetunionen. Sveriges statsminister Per Albin Hansson svarade (27 oktober) att Finland inte kunde räkna med någon effektiv militär hjälp från Sveriges sida eftersom det skulle bryta mot den svenska neutraliteten.

Sovjetunionen anfaller Finland - Sverige håller sig utanför

Den 30 november attackerades Finland av Sovjetunionen. Därmed inleddes det som senare skulle bli känt som det finska vinterkriget. Bomber fälldes över Helsingfors och längs en bred front valde ryska trupper in över den finska gränsen. Röda armén anföll med mångdubbelt större resurser, men offensiven bromsades snart upp efter hårt finskt motstånd på Karelska näset utmed den s.k. Mannerheimlinjen, uppkallad efter den finske överbefälhavaren marskalk Gustaf Mannerheim. När Sveriges utrikesminister Rickard Sandler förespråkade ett svensk-finländskt samarbete om Ålands försvar fick han inte stöd för detta i regeringen varefter han avgick. Slanders avsked och Sovjetunionens angrepp på Finland fick till följd att koalitionsregeringen mellan socialdemokraterna och bondeförbundet upplöstes. Istället bildades (13 december) en samlingsregering med representanter för de fyra största partierna i Sveriges riksdag. Kommunisterna, som stod på Sovjetunionens sida i konflikten, hölls utanför. Ny utrikesminister blev Christian Günther (en erfaren och politiskt obunden svensk diplomat). Till överbefälhavare (ÖB) utsågs Olof Thörnell. Samma dag som samlingsregeringen bildades höll Per Albin Hansson ett radiotal där han starkt betonade nödvändigheten av att undvika utmanande meningsyttringar (som främst syftade på att inte delge information som skulle kunna användas av andra staters krigsmakter). Den dubbeltydiga parollen (slagordet) som alla skulle följa var "*en svensk tiger*". Budskapet trycktes senare upp som propagandaaffischer i form av en gul och blårandig tiger vilken syftade på både tystnad och styrka (ordet tiga och en tigers styrka).

Svensk hjälp till Finland under vinterkriget

I vinterkriget förklarade sig Sverige officiellt inte som neutralt utan som "icke-krigförande". Innebörden av detta var att regeringen å ena sidan bestämt motsatte sig att Sverige skulle gå in i kriget på Finlands sida, så som många "aktivister" propagerade för, och man tillät inte heller att hela förband med svenska frivilliga soldater överfördes till finska fronten. Å andra sidan gavs avsevärt materiellt, ekonomiskt och humanitärt stöd till Finland både på frivillig väg och direkt från regeringen. Sveriges inställning till kriget blev alltså att hålla

sig utanför men att ändå hjälpa till, framförallt med krigsmateriel, flygplan och ammunition (Sverige gjorde i stort sett slut på sitt ammunitionslager under finska vinterkriget vilket fick som följd att den svenska militärmakten var i ännu sämre skick än tidigare när Tyskland senare, den 9 april 1940 angrep Norge och Danmark och därigenom även hotade Sverige). Regeringen tillät också att frivilliga deltog i kriget om det organiserades privat. Omkring 12 000 anmälde sig under vintern 1939–1940 till den s.k. frivilligkåren. Och av dem hann 8 500 resa dit och delta i striderna. Slagordet i Sverige blev "*Finlands sak är vår*". En insamling för Finlands sak gav 145 miljoner kronor. Under vinterkriget evakuerades också omkring 63 000 finska krigsbarn från bombhotade samhällen till säkerheten i Sverige. Den humanitära hjälpen från Sverige var dock otillräcklig och många menade att mer skulle ha gjorts.

Sverige försåg den tyska krigsindustrin med järnmalm

Ur finsk synvinkel var det mest beklagliga att Sverige, för att inte riskera att dras in i kriget, vägrade genomfart från Norge via Sverige till Finland av en undsättningskår bestående av brittiska och franska trupper. Under hela vinterkriget hyste den finska regeringen hopp om att en sådan styrka skulle komma till undsättning från väst. Västmakternas motiv var dock inte att i första hand hjälpa Finland. Deras främsta intresse var att få kontroll över, eller kanske till och med förstöra de svenska järnmalmfälten i Norrbotten. Dessa stod för hälften av den tyska krigsindustrins behov. Dessutom hade västmakterna en baktanke om att försöka öppna en front i norra Skandinavien för att på så sätt binda stora tyska truppstyrkor och förhindra en tysk offensiv västerut i Europa. Till omvärldens häpnad höll Finland ut i fyra långa månader mot den sovjetiska övermakten. Men efter att Röda armén hade satt in en miljon man (ca 45 divisioner) i vinterkriget blev läget alltmer kritiskt. I februari 1940 begärde Finland upprepade gånger svensk militär hjälp, men det avslogs varje gång med hänsyn till Sveriges egen säkerhet. Den svenska regeringen försökte istället förmå (övertala) Finland att sluta fred, innan det kunde bli aktuellt med den brittisk-franska hjälpkåren som hotade att dra in Sverige i kriget.

Hatisk stämning mot kommunister i Sverige

Det svenska kommunistpartiet tog som nämnts ställning för Sovjetunionen. Ju längre kriget pågick i Finland desto mer piskades stämningarna upp mot kommunisterna i Sverige. Interneringsläger för kända kommunister inrättades. Sammanlagt 750 personer internerades mellan december 1939 och oktober 1943 då lägren upphörde. Det fördes diskussioner mellan socialdemokraterna och de borgerliga om att förbjuda kommunisterna och högerextrema rörelser. Men eftersom man inte kunde komma överens om vilka grupper till höger som skulle förbjudas avslutades diskussionerna. Något partiförbud blev det aldrig. Den 3 mars sprängdes tidningen Norrskensflammans tryckeri i luften och hela fastigheten fattade eld varvid fem människor omkom. Det visade sig senare vara ett planlagt attentat. De skyldiga var personer från extremhögern eller nazister inom den svenska armén och den svenska polisen. Attentatet var det värsta terrorrådet i Sverige under kriget.

Vinterkrigets slut

När England och Frankrike den 2 mars 1940 framställde en officiell begäran att få sända trupper via Narvik till Boden och Haparanda kom Sverige i ett svårt läge. Om den svenska regeringen svarade ja var neutraliteten i kriget bruten varpå ett anfall från Tyskland kunde väntas. Svarade man nej kunde Sverige hamna på Tysklands sida i kriget. Ockupation hotade från minst två håll, kanske också från Sovjetunionen efter att Finland besegrats. Västmakternas framställning avvisades av både Sverige och Norge. För Sverige blev det nu ännu viktigare att kriget mellan Finland och Sovjetunionen kunde avslutas. Det blev en kapplöpning med tiden där de svenska ansträngningarna att förmå Finland till en svår fred intensifierades. Finlands läge i kriget blev allt mer kritiskt och när den finske statsministern Ryti kom till Stockholm sa han sig förstå den svenska politiken och trodde inte längre på västmakternas löften om hjälp. Därpå begav han sig till Moskva för fredsförhandlingar och konfronterades där med mycket hårda fredsvillkor. Efter en sista desperat vädjan från finskt håll om svensk hjälp, som återigen avvisades, tvingades Finland den 12 mars att skriva under de hårda fredsvillkoren. Finland måste avträda östra delen av landskapet Karelen med Karelska näset inklusive den viktiga staden Viborg samt öar i Finska viken. I mellersta Finland blev Sallaområdet sovjetiskt och i norr måste Finland avträda sin del av Fiskarhalvön vid Ishavet (däremot inte Petsamo som Röda armén utrymde).

Sovjetunionen fick också rätt att arrendera Hangö på 30 år. Omkring 430 000 karelare tvingades på flykt västerut. Bitterheten och besvikelsen över den uteblivna svenska hjälpen var stor. Men Finland fanns ändå kvar som ett självständigt land.

Tyskarna ockuperar Danmark och Norge

För västmakterna var det fortfarande viktigt att stoppa den svenska malmexporten till Tyskland. Den 8 april 1940 började engelsmännen att lägga ut minor längs den norska kusten för att på så sätt tvinga ut fartygen med malm på internationellt vatten där de skulle kunna konfiskeras av den brittiska flottan. Men tyskarna hade redan planerat en operation för att säkra den svenska malmexporten, och den 9 april anföll tyskarna både Danmark och Norge. Tyskland krävde av Sverige att behålla neutraliteten, att inte mobilisera och att Tyskland skulle få rätt att använda det svenska telefontätet till Norge. Svaret blev att Sverige skulle hålla fast vid sin neutralitet men förbehöll sig rätten att vidta alla nödvändiga åtgärder för att försvara denna neutralitet.

Beredskapen skärptes förstås men det svenska försvaret var mycket dåligt förberett vid tidpunkten för det tyska anfallet mot Danmark och Norge. Sveriges gränser var i stort sett lika oförsvarade som Danmarks. Tyska flygplan kränkte svenskt luftrum men flera av dem blev dock nedskjutna varvid tyska piloter dog.

Danmark ockuperades på några timmar och hela operationen var över på något dygn. I Norge intogs Oslo snabbt och där tillsatte tyskarna den beryktade Vidkun Quisling som "ministerpresident". Det norska motståndet varade dock längre, uppemot en månad. Allvarligast blev striderna i Narvik varifrån den svenska järnmalmen skeppades ut under vintermånaderna då Luleå hamn var frusen (se karta). Både tyskar och engelsmän landsatte trupper där och hårda strider pågick i cirka en månad. När de engelska styrkorna till slut drog sig tillbaka och lämnade landet blev normännen tvungna att kapitulera.

